

Відповідальність медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків: правовий аналіз

Дубинський О. Ю.¹, Дубова К. О.², Філіппських М. О.³

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2026	Право	УДК 340.13:614.253

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20254464>

Анотація. У статті аналізуються основи правового регулювання відповідальності медичних працівників в Україні, її основні види та механізми реалізації. Особливу увагу приділено визначенню меж юридичної відповідальності, класифікації порушень та аналізу практики застосування відповідних правових норм. Наголошується, що медична сфера є однією з найбільш соціально значущих, оскільки неналежне виконання професійних обов'язків може мати серйозні негативні наслідки для здоров'я та життя пацієнтів. У зв'язку з цим, регулювання відповідальності медичних працівників має включати не лише покарання за порушення, але й заходи для їх попередження. Визначено, що відповідальність медичних працівників охоплює кілька видів правової відповідальності: кримінальну, цивільно-правову, адміністративну та дисциплінарну. Кожен із цих видів має свої особливості застосування, які залежать від характеру порушення, його наслідків та ступеня вини. Важливим аспектом є чітке визначення меж кожного виду відповідальності, щоб уникнути дублювання санкцій і забезпечити дотримання принципу справедливості. Кримінальна відповідальність настає у разі грубих порушень, які призвели до тяжких наслідків для пацієнтів, як-от смерть чи

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5272-8365>
професор кафедри морського та господарського права
факультету Морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
e-mail: dubinskiy_oleg@ukr.net
(Миколаїв, Україна);

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1098-9620>
завідувач кафедри морського та господарського права
факультету Морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова,
кандидат юридичних наук, доцент
e-mail: ilinskaya2013@gmail.com
(Миколаїв, Україна)

³ ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3967-2822>
старший викладач кафедри морського та
господарського права факультету Морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
e-mail: mariaa.filippskykh@nuos.edu.ua
(Миколаїв, Україна)

значне погіршення здоров'я. Цивільно-правова відповідальність передбачає відшкодування шкоди, завданої пацієнтові через неналежне надання медичних послуг. Адміністративна та дисциплінарна відповідальність носять превентивний характер і спрямовані на забезпечення дотримання професійних стандартів у медичній практиці.

Зазначено, що питання відповідальності медичних працівників за неналежне виконання обов'язків потребує подальшого комплексного вивчення та вдосконалення нормативно-правової бази. Важливим є досягнення балансу між захистом інтересів пацієнтів і правами медичних працівників, а також створення умов для підвищення професійної кваліфікації та етичної культури в медичній сфері. Лише за таких умов можливо забезпечити ефективну роботу системи охорони здоров'я та високий рівень захисту прав пацієнтів.

Ключові слова: медична допомога, медична сфера, медичні працівники, юридична відповідальність, професійний обов'язок, якість медичних послуг.

Liability of medical professionals for improper performance of professional duties: legal analysis

Abstract. The article analyzes the foundations of legal regulation of the liability of medical professionals in Ukraine, its main types and mechanisms of implementation. Particular attention is paid to determining the limits of legal liability, classifying violations and analyzing the practice of applying relevant legal norms. It is emphasized that the medical sphere is one of the most socially significant, since improper performance of professional duties can have serious negative consequences for the health and life of patients. In this regard, the regulation of the liability of medical professionals should include not only punishment for violations, but also measures to prevent them. It is determined that the liability of medical professionals covers several types of legal liability: criminal, civil, administrative and disciplinary. Each of these types has its own application features, which depend on the nature of the violation, its consequences and the degree of guilt. An important aspect is a clear definition of the limits of each type of liability in order to avoid duplication of sanctions and ensure compliance with the principle of justice. Criminal liability arises in the event of gross violations that have led to serious consequences for patients, such as death or significant deterioration in health. Civil liability provides for compensation for harm caused to the patient due to improper provision of medical services. Administrative and disciplinary liability are preventive in nature and are aimed at ensuring compliance with professional standards in medical practice.

It is noted that the issue of liability of medical workers for improper performance of duties requires further comprehensive study and improvement of the regulatory and legal framework. It is important to achieve a balance between protecting the interests of patients and the rights of medical workers, as well as creating conditions for improving professional qualifications and ethical culture in the medical field. Only under such conditions is it possible to ensure the effective operation of the health care system and a high level of protection of patients' rights.

Keywords: medical care, medical field, medical workers, legal liability, professional duty, quality of medical services.

Вступ

Актуальність проблеми. Розвиток сучасної медицини супроводжується зростанням вимог до якості надання медичних послуг, що, у свою чергу, підвищує відповідальність медичних працівників за виконання своїх професійних обов'язків. В умовах постійного вдосконалення медичних технологій, а також зростання рівня правової свідомості пацієнтів, питання юридичної відповідальності медичних працівників за неналежне виконання своїх обов'язків набуває особливої актуальності.

Юридичний аспект цієї проблеми охоплює широкий спектр питань, таких як визначення правового статусу медичних працівників, встановлення критеріїв належного виконання професійних обов'язків, а також механізмів притягнення до відповідальності у разі порушення цих обов'язків. У цьому контексті особливу увагу варто приділити балансу між забезпеченням прав пацієнтів на якісну медичну допомогу та захистом прав медичних працівників, які діють у складних і часто стресових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що так чи інакше торкаються досліджуваної нами проблематики знайшли відображення у працях таких вчених як Т. Блащук, Ю. Гаруст, Б. Дерев'янка, І. Жаровська, А. Качур, В. Колпаков, Г. Миронова, О. Остапенко, О. Скочиляс-Павлів, В. Стеценко, С. Стеценко, І. Шопіна, М. Щирба та ін.

Метою цієї статті є правовий аналіз існуючих норм законодавства України та міжнародних стандартів, які регулюють питання відповідальності медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків.

Результати

Медична практика є однією з найважливіших та відповідальних галузей суспільного життя, оскільки вона безпосередньо стосується забезпечення життя і здоров'я людини. Важливим аспектом правового регулювання охорони здоров'я є відповідальність медичних працівників за неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

Згідно з ресурсним посібником «Охорона здоров'я і права людини», права людини у сфері медичних правовідносин охоплюють усі закріплені на національному та міжнародному рівнях права, що стосуються цієї галузі. До них належать такі права: право на інформовану згоду, право на вільний вибір лікаря та медичного закладу, право на збереження медичної таємниці і конфіденційності, право на захист порушених прав, а також право на доступність медичних послуг у системі охорони здоров'я [1].

Правовий статус медичних працівників, їхні права, обов'язки та відповідальність закріплені у низці нормативно-правових актів України, серед яких ключовими є Конституція України [2], Цивільний кодекс України [3], Кримінальний кодекс України [4], Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [5], а також інші нормативні документи, що регулюють питання охорони здоров'я та професійної діяльності медиків.

Згідно зі статтею 49 Конституції України [2], кожна людина має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Водночас медичні працівники зобов'язані надавати якісну та своєчасну допомогу відповідно до встановлених стандартів. Порушення цих обов'язків може спричинити юридичну відповідальність.

У листі Департаменту конституційного, адміністративного та соціального законодавства управління соціального, трудового та гуманітарного законодавства Міністерства юстиції України від 20 червня 2011 року зазначено, що, згідно з практикою, більшість медичних працівників, включаючи керівників закладів охорони здоров'я, мають недостатнє розуміння юридичної відповідальності, передбаченої чинним законодавством за правопорушення у сфері охорони здоров'я. Водночас обізнаність щодо підстав, видів та наслідків юридичної відповідальності сприяє дисциплінуванню медичних працівників і водночас знижує ризик їх безпідставного притягнення до відповідальності [6].

Як зазначає Н. З. Мачуга, результативність лікування та процес одужання пацієнтів залежать виключно від рівня компетентності лікарів і медичного персоналу [7, с. 13]. Дослідниця наголошує, що недостатній рівень знань чи кваліфікації у сфері медицини може призводити до інформаційної асиметрії: з одного боку, професійна оцінка стану здоров'я пацієнта медичними працівниками, а з іншого – припущення чи суб'єктивні уявлення самих пацієнтів. Водночас вона звертає увагу на суттєвий ризик,

пов'язаний із першим аспектом цієї асиметрії – професійною оцінкою медичних працівників. Зокрема, випадки так званих «лікарських помилок» мають прямий вплив на кінцевий результат лікування та якість наданих медичних послуг [7, с. 18].

Вчена підкреслює, що надання медичних послуг нерозривно пов'язане з невизначеністю та ризиком. Ці аспекти безпосередньо залежать від обраного методу лікування, його тривалості та рівня дотримання пацієнтами рекомендацій медичного персоналу. Якість медичного обслуговування охоплює такі ключові компоненти: доступність (забезпечення можливості отримання медичної допомоги без перешкод, незалежно від фінансових, організаційних чи інших обмежень); повна поінформованість (надання інформації щодо стану здоров'я, доступних варіантів лікування та впливу лікарських засобів); медико-санітарна освіта (створення умов для набуття пацієнтами знань і навичок самостійного догляду за здоров'ям та ідентифікації симптомів, які потребують втручання); ефективна комунікація між лікарями та медичними сестрами, повага до пацієнта, а також координація дій протягом усього періоду лікування; задоволеність пацієнта (досягнення рівня прийняття наданої медичної допомоги, який відповідає або перевищує очікування) [7, с. 18].

Як зазначає Т. В. Заварза, професійні правопорушення медичних працівників можуть поділятися на прямі та непрямі. Прямі правопорушення – це такі, що прямо передбачені законодавством і пов'язані з виконанням професійних обов'язків медичних працівників, наприклад, ненадання медичної допомоги або проведення медичного втручання без отримання поінформованої згоди пацієнта [8, с. 119].

Юридична відповідальність медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків може бути цивільно-правовою, адміністративною, дисциплінарною або кримінальною. Кожен із цих видів має свої особливості та застосовується в залежності від характеру порушення.

Цивільно-правова відповідальність настає у випадках, коли дії або бездіяльність медичного працівника призвели до заподіяння шкоди пацієнту. Відповідно до статті 1166 Цивільного кодексу України [3], шкода, завдана неправомірними діями, підлягає відшкодуванню в повному обсязі. У контексті медичної діяльності це може стосуватися компенсації за фізичну чи моральну шкоду, заподіяну пацієнту внаслідок неналежного лікування або діагностики.

Адміністративна відповідальність медичних працівників передбачена у випадках порушення правил і норм, що регулюють професійну діяльність. Наприклад, це може бути порушення санітарних норм або недотримання вимог щодо ведення медичної документації. Відповідальність у таких випадках визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення [9].

Дисциплінарна відповідальність настає за порушення трудової дисципліни або невиконання посадових обов'язків. Вона регулюється нормами трудового законодавства, зокрема Кодексом законів про працю України [10]. До дисциплінарних стягнень можуть належати догана, звільнення або інші заходи впливу, передбачені внутрішніми документами закладу охорони здоров'я.

Кримінальна відповідальність медичних працівників є найсуворішою формою юридичної відповідальності і застосовується у випадках грубих порушень, які призвели до тяжких наслідків для пацієнтів, включаючи смерть. Такі дії кваліфікуються за статтями Кримінального кодексу України [4], зокрема статтями 140 («Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником»), 139 («Ненадання допомоги хворому медичним працівником») тощо.

Згідно з позицією авторів навчального посібника «Кримінальна відповідальність працівників закладів охорони здоров'я: сучасні тенденції» (А. О. Половіна, З. В. Гбур, О. І. Пархоменко-Куцевіл, С. П. Кошова), кримінальні правопорушення, вчинені працівниками закладів охорони здоров'я, визначаються як діяння, передбачені

Кримінальним кодексом України, що спрямовані на посягання на життя та здоров'я осіб у контексті виконання цими працівниками своїх професійних обов'язків [11, с. 59].

Як зазначає Н. М. Колос, удосконалення процесів функціонування системи правосуддя та модернізація механізмів застосування цивільно-правових і адміністративних процедур щодо припинення протиправної діяльності фахівців медичної або фармацевтичної галузі можуть створити умови для запобігання виникненню тяжких наслідків для пацієнтів. Це стосується, зокрема, питань компенсації шкоди, завданої пацієнту, а також притягнення до відповідальності юридичних осіб (медичних установ), що в багатьох випадках може бути більш ефективним, ніж кримінальне переслідування винного медичного працівника [12, с. 268].

Для притягнення медичного працівника до відповідальності необхідно довести наявність певних юридичних підстав. До них належать:

1. Протиправність діяння – порушення встановлених законодавством або професійними стандартами правил і норм.

2. Наявність шкоди – заподіяння шкоди життю, здоров'ю або майну пацієнта.

3. Причинно-наслідковий зв'язок – доведення того, що шкода є прямим наслідком дій або бездіяльності медичного працівника.

4. Вина – підтвердження умислу або недбалості з боку медичного працівника.

Однією з ключових проблем у сфері притягнення медичних працівників до відповідальності є складність доведення вини та причинно-наслідкового зв'язку між діями медика та шкодою, завданою пацієнту. Часто це потребує проведення складних судово-медичних експертиз, які можуть тривати тривалий час і мати неоднозначні результати.

Ще однією проблемою є недосконалість правового регулювання питань стандартизації медичної допомоги в Україні. Відсутність чітких протоколів лікування ускладнює оцінку дій медичного працівника як належних чи неналежних.

Відповідальність медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків є важливим елементом забезпечення права громадян на якісну медичну допомогу. Однак ефективне правозастосування у цій сфері потребує вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема розробки чітких стандартів і протоколів надання медичної допомоги.

Крім того, важливо забезпечити належний рівень правової обізнаності як серед медичних працівників, так і серед пацієнтів. Це сприятиме зменшенню кількості конфліктних ситуацій та підвищенню рівня довіри до системи охорони здоров'я загалом. Тобто, ефективне регулювання відповідальності медичних працівників має базуватися на балансі між захистом прав пацієнтів і забезпеченням належних умов для професійної діяльності медиків.

Доцільно погодитися з думкою І. Г. Галкіна, що обізнаність щодо підстав, видів та наслідків юридичної відповідальності, з одного боку, сприяє дисциплінуванню медичних працівників, а з іншого – знижує ризик безпідставного притягнення їх до відповідальності [13, с. 284].

Висновки

У результаті проведеного дослідження правових аспектів відповідальності медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків було зроблено низку висновків, які мають і теоретичне, і практичне значення для вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Передусім варто зазначити, що медична діяльність є однією з найбільш соціально значущих сфер, де неналежне виконання професійних обов'язків може призвести до суттєвих негативних наслідків для життя та здоров'я пацієнтів. У зв'язку з цим, правове регулювання відповідальності медичних працівників має бути спрямоване не лише на покарання за допущені порушення, але й на створення умов для запобігання таким

ситуаціям.

Водночас, необхідно вказати, що відповідальність медичних працівників є багатогранною та охоплює різні види правової відповідальності: кримінальну, цивільно-правову, адміністративну та дисциплінарну. Кожен із цих видів має свої особливості застосування, які залежать від характеру порушення, його наслідків та ступеня вини медичного працівника. Особливу увагу слід приділяти межах застосування кожного виду відповідальності, щоб уникнути дублювання санкцій або порушення принципу справедливості.

Кримінальна відповідальність медичних працівників настає у разі грубих порушень професійних обов'язків, що спричинили тяжкі наслідки для пацієнтів, зокрема смерть або серйозне погіршення здоров'я. Аналіз чинного законодавства України свідчить про необхідність удосконалення норм Кримінального кодексу України з метою більш чіткого визначення складів злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням медичних обов'язків. Це дозволить уникнути неоднозначного тлумачення норм права та забезпечити справедливість у процесі притягнення до відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність у сфері медичної діяльності передбачає відшкодування шкоди, завданої пацієнтові внаслідок неналежного виконання медичних послуг. Одним із ключових питань є визначення розміру матеріальної та моральної шкоди, що часто викликає труднощі через відсутність чітких методик її обчислення. Рекомендується розробити єдині стандарти оцінки шкоди, які враховуватимуть як фізичні, так і психологічні аспекти завданої шкоди.

Адміністративна та дисциплінарна відповідальність мають превентивний характер і спрямовані на забезпечення дотримання професійних стандартів у медичній практиці. Водночас варто зазначити, що в Україні існує потреба у вдосконаленні механізмів дисциплінарного провадження, зокрема щодо прозорості процедур і запобігання зловживанням з боку роботодавців чи контролюючих органів.

Аналіз чинного законодавства України виявив низку прогалин і недоліків у регулюванні питання відповідальності медичних працівників. Зокрема, важливо запровадити спеціалізовані курси підвищення кваліфікації для медичних працівників з акцентом на правові аспекти їхньої діяльності. Крім того, доцільно створити незалежні органи чи комісії для розгляду скарг пацієнтів на дії медичних працівників, що сприятиме підвищенню довіри суспільства до системи охорони здоров'я.

Судова практика відіграє важливу роль у формуванні єдиного підходу до вирішення спорів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками. Однак аналіз рішень українських судів свідчить про нерідке застосування різних підходів до аналогічних ситуацій. У зв'язку з цим необхідно забезпечити узгодженість судової практики шляхом розробки рекомендацій Верховного Суду щодо застосування відповідних норм права.

Окремо необхідно наголосити на значенні етичного аспекту у діяльності медичних працівників. Етичні стандарти мають бути невід'ємною складовою професійної діяльності лікарів та інших медичних фахівців. Водночас важливо забезпечити гармонійне співвідношення між етичними нормами та правовими вимогами, оскільки їхній конфлікт може призводити до ускладнень у практичній діяльності.

Відтак, питання відповідальності медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків потребує подальшого комплексного дослідження та вдосконалення нормативно-правового регулювання. Важливим є забезпечення балансу між інтересами пацієнтів і правами медичних працівників, а також створення умов для підвищення професійного рівня та етичної культури в медичній сфері. Лише за таких умов можна досягти ефективного функціонування системи охорони здоров'я та забезпечити високий рівень захисту прав пацієнтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник. Центр здоров'я та прав людини імені Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого суспільства. 2015. URL: https://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/PDF/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB_1.pdf
2. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0020700-95>
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
6. Відповідальність медичних працівників: лист Департаменту конституційного, адміністративного та соціального законодавства управління соціального, трудового та гуманітарного законодавства Міністерства юстиції України від 20.06.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11#Text>
7. Мачуга Н. З. Методологічні аспекти формування та функціонування системи якісних медичних послуг в Україні: монографія. Тернопіль, Тайп, 2012. 199 с.
8. Заварза Т. В. Специфіка юридичної відповідальності медичних працівників. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квітня 2008 року)*. Львів, 2008. С. 119–123.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
10. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. № 50. Ст. 375.
11. Половіна А. О., Гбур З. В., Пархоменко-Куцевіл О. І., Кошова С. П. Кримінальна відповідальність працівників закладу охорони здоров'я: сучасні тенденції. навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня "Рута"», 2021. 104 с.
12. Колос Н. М. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником у кримінальному законодавстві України та окремих держав: порівняльно-правове дослідження з урахуванням міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 86. Ч. 4. С. 256–269.
13. Галкін І. Г. Кримінальна відповідальність медичних працівників за вчинення професійних злочинів. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 283–292.